

XXIII.

**Проектъ объ уничтоженіи православной и униатской вѣры
въ русскихъ областяхъ, подвластныхъ Польшѣ. 1717 г.**

Jeżeli całość i bezpieczeństwo państw na wzajemnej obywatelów funduiesię miłości, miłość zaś nayszczegalniej utrzymana bywa iednością wiary: toć my polacy, chcąc bydz w swoim ocaleni i ubezpieczeni państwie, o iedność w mieszkańcach wiary z naywiększą starać się mamy i powinniśmy usilnością. Że zaś iedność ta w kraiach ruskich, tak do korony, iako i wielkiego xięstwa Litewskiego należących, naybardziej psować zdaie się, ile w prostym ludzie obrządkow różność: zaczem stany krolewstwa i każdy w szczególności polak, jeżeli chce ocalić i ubezpieczyć oyczyznę, ten na siebie włożyć powinien obowiązek, ażeby obrządek grecki, obrządkowi łacinskiemu przeciwny, iuż to wzgardą, iuż przesładowaniem, iuż ucisnieniem tenże zachowuiących, iuż innemi, ile bydz może, nayskuteczniejszymi znosił sposobami.

Ja z dawnych polaków obrządku łacinskiego maiąc sobie krew przelaną, żadaiąc z serca uszczęśliwienia moiey oyczyzny, i większego oraz szerzenia się wiary rzymskiej katolickiey, do wykorzenia zabobonnych, lub iakich kolwiek obrządkow greckich, a wprowadzenia na to miejsce wiary świętey rzymskiego kościoła, te z moiey strony nayskuteczniejsze i nayzbawieniejsze bydz sądzę i wszystkim prawdziwym wiary i oyczyzny miłosnikom podaię sposoby.

Nayprzod tedy, ażeby tak zbawienne i pożądane wykonaliśmy dzieło, mamy się starać z Moskwą zachować niejaką przyiaźń, i monarchow, tey potencyi przyiaznych na tron polski wynosić. Jeżeli bowiem pewna, że bardziej nieprzyiaciela, niżeli przyiaciela uważane bywaią czynności: toć i Moskwa bę-

XXIII.

Projet d'abolition de la religion gréco-russe dans les provinces russes du royaume de Pologne. An 1717.

Si l'intégrité et la sécurité des états reposent sur l'affection réciproque des habitants, si cette affection se soutient principalement par l'unité de religion, nous, Polonais, qui désirons l'intégrité et la sécurité de notre patrie, nous devons appliquer tous nos efforts à établir l'unité de religion parmi les habitants; or, comme cette unité est compromise, surtout dans les contrées russes appartenant soit à la couronne de Pologne, soit au grand-duché de Lithuanie, tant que le peuple suit des rites divers, il est du devoir de toutes les autorités du royaume et de tout Polonais en particulier, s'il veut l'intégrité et la sécurité de sa patrie, de s'imposer à tâche l'abolition, par les moyens les plus efficaces, du rite grec, contraire au rite latin, et de recourir à cet effet soit au mépris, soit à la persécution et à l'oppression de ceux qui le professent, soit à d'autres mesures possibles.

Le sang des anciens Polonais coule dans mes veines; je désire ardemment le bonheur de ma patrie et la plus grande extension de la religion catholique-romaine. Voici donc, pour ma part, les moyens que je crois les plus sûrs, les plus efficaces pour extirper les rites superstitieux ou autres du culte grec, et pour leur substituer les rites de la sainte église romaine. Ces moyens, je les propose à quiconque aime véritablement sa patrie et sa religion.

Ainsi donc, pour mener à bonne fin une œuvre si salutaire et si désirable, avant tout nous devons tâcher de garder quelques rapports d'amitié avec la Moscovie et de placer sur le trône de Pologne des monarques agréables à cette puissance. En effet, s'il est avéré que l'on suive avec plus d'attention les démarches

dać nam przyjazną, przyjacielskich naszych kroków, do iakiego zmierzają celu, uważać nie będzie, i rzeczy bez przeszkody swoim poidą porządkiem, im z większym naszym zmocnieniem, tem z znaczniejszym Moskwy i całej Rusi osłabieniem.

Po wtore. Szlachta ruskiego obrządku, chociaż zostająca w unii, a tem bardziej schyzmatycy, do żadnych oyczystych nie mają bydz przypuszczani urzędów, zwłaszcza tych, na które wyniesieni, mogliby nabyć przyjaciół, przyzbierać fortuny i nieiaką powagę sobie, a zaszczyt wszystkim uczynić Rusinom: co na seymach nową, bardziej, iak przed tym, obwarować należy konstytucją. W szczególności zaś każdy polak w kompaniach ma stronić się od Rusina; w sąsiedstwie żadnej z nim, chyba dla swego pożytku, nie zabierać przyjaźni; w dyskursach, przy Rusinie przytomnym, o ruskich zabobonach naywięcej i nayobszerniej mówić i t. d. A tak upewnić prawie mogą, że każdy woli obrządek odmienić, i wyrzec się, że był kiedyś Rusinem niżeli tyle umartwienia śmierci równiącego się przez całe życie ponosić.

Po trzecie. Maiętnieysi obywatele oyczyny do żadnych usług takich, na których by mogli nabierać oswiecenia, Rusinow przyjmować nie mają, chyba nadzieję mieć mogą, że swoich obrządkow odstąpią: tak bowiem w prostactwie zostając, do wielkiego przyidą ubostwa i w ostatniey zostaną pogardzie, a zatem, albo w swey nędzy upadać, albo dla jakowey promocyi obrządek odmienić będą musieli.

Po czwarte. Że ieszcze znaczna część Rusinow maiętnych w miastach i miasteczkach na Rusi fundowanych znajduiesię, i tych do niedostatku i niewiadomości przyprowadzać trzeba, ażeby, ani zię pieniędzmi ratować, ani rozumem dać rady sobie

de ses ennemis que celles de ses amis, la Moscovie étant avec nous dans des rapports d'amitié, ne prendra pas garde à ce que nous faisons, ni au but que nous poursuivons, et les affaires marcheront sans obstacles; plus nous en retirerons d'avantage, plus elles porteront préjudice à la Moscovie et à toute la Russie.

En second lieu. La noblesse du rite russe, quoique ayant adopté l'union, à plus forte raison les schismatiques, ne doivent être admis à remplir dans le pays aucune fonction, surtout de celles, où ils pourraient se faire des amis, acquérir de la fortune ou de la considération, et se créer les moyens de protéger les Russes. On établira ce principe pendant les diètes, par une disposition plus efficace que les précédentes. Il importe surtout qu'en société tout Polonais se tienne à l'écart du Russe; si celui-ci se trouve être son voisin, il doit éviter tout rapport d'amitié avec lui, à moins que son propre intérêt ne l'exige. Dans les conversations, en présence des Russes, on s'étendra surtout et en détail sur les superstitions russes, etc. Je puis presque affirmer, que tous aimeront mieux changer de religion, nier même d'avoir jamais été russes, plutôt que de supporter toute leur vie tant d'humiliations, aussi pénibles que la mort.

Troisièmement. Les habitants les plus riches du pays ne doivent pas employer de Russes à un service qui leur permît d'acquérir quelque instruction, à moins qu'il n'y ait lieu d'espérer qu'ils renonceront à leur religion. De cette façon ils demeureront plongés dans l'ignorance, seront réduits à une grande misère, tomberont dans une complète abjection et il ne leur restera que l'alternative de succomber sous le poids de leurs maux, ou de changer de religion pour améliorer leur sort.

Quatrièmement. Il se trouve encore un nombre considérable de Russes à leur aise dans les villes et villages situés en Russie; il faut également les réduire à la pauvreté et à l'ignorance, afin qu'ils ne puissent trouver de ressource ni dans leur fortune, ni

nie mogli. To zaś w następujący wykonać sposób można: jeżeli miasta będą w dobrach ziemskich, dziedzice jednym wprowadzeniem żydów i lokowaniem ich w rynku zgubią Rusnakow: ci bowiem przez naturalną żydowską przebiegłość, wszystkie do siebie zagarną zyski, i w mieście skupiwszy, ruś na przedmieście do pańszczyzny wyszlą. Jeżeli zaś miasta krolewsczyzną będą mianowane, z tych w pomniejszych mieszkańcy mają bydź, pod różnemi pretextami, od ichności starostow dopańszczyzny robienia wyciągani powoli i przyuczani. W niektórych zaś oprócz wprowadzenia żydów dla wyżej wspomienionej przyczyny, wprowadzić nieco potrzeba rzymskich katolików; a potem od przełożenia i wszelkiej w mieście zwierzchności, jakieżkolwiek czyniącey profit, odsadzić Rusnakow, samych tylko utrzymując przy tychże rzymskich katolików. Jako też i w tem trzeba pilność mieć, ażeby wszelkie dekreta z Magdeburgii i inne pisma po polsku, a nie po rusku wychodziły; a tak Rusnacy więksi, jak byli, prostacy zostaną, i żadney w miastach nie będą mieli ani mocy, ani powagi.

Po piąte. Naytrudniejszy w tej zbawiennej osnowie do rozwiązania węzeł, są władcy i popi, z których potrzeba pierwszych zasłupić, żeby nie widzieli wszystkiego, a drugich obarczyć, żeby ani się wgore, wznosić, ani myślić, lub czynić, co by chcieli, nie mogli. W tym i drugim punkcie naszym jak z władkami, jak z popami postąpić trzeba, wyrażę, sposoby. Władcy oprócz tego, jako warowano dawniej konstytucją, że powinni być szlachtą, mają być nominowani tacy, którzyby z familią rzymskiego obrządku spokrewnionemi byli, ażeby tym świadcząc; i za życia wielkich nie zbieraliby dostatkow, i co po ich śmierci pozostanie, nie Rusnakom, ale polakom dostało-

dans leur intelligence. On peut y parvenir de la manière suivante: si ces villes ou villages sont situés dans des propriétés particulières, les possesseurs héréditaires ruineront les Russes rien qu'en y introduisant des Juifs, et en les installant dans le marché: car, avec leur adresse naturelle, ceux-ci s'empareront de toutes les ressources de l'endroit, et après s'être rendus maîtres, à force d'argent, de tout ce qui avait appartenu aux Russes dans la ville, ils les réduiront à habiter le faubourg et les rendront corvéables. Si ces villes sont domaines du roi, dans les moins considérables les autorités (starostowie) chercheront, peu à peu et sous différents prétextes, à les assujettir et à les habituer aux corvées. Pour arriver au but que nous venons de mentionner, il faudra également introduire dans certaines villes, en dehors des Juifs, quelques catholiques-romains; ensuite avoir soin d'écarter les Russes de tout emploi lucratif, de toute autorité dans l'endroit, et de n'y admettre que des catholiques-romains. On veillera à ce que tous les décrets promulgués conformément aux statuts de Magdebourg et toutes les écritures se fassent en polonais et non en russe; de cette manière, devenant encore plus ignorants qu'avant, les Russes n'auront dans ces localités ni pouvoir, ni aucun poids.

Cinquièmement. La difficulté la plus sérieuse à surmonter dans cette œuvre salutaire, ce sont les évêques et les prêtres (popes) russes, dont les premiers devront être induits en erreur, afin qu'ils ne voient pas tout; quant aux autres, il est essentiel de les opprimer, afin qu'ils ne puissent ni s'élever, ni penser ou faire ce qu'ils voudraient. Je vais indiquer les moyens à employer dans les deux cas, tant à l'égard des évêques que des prêtres. Les évêques doivent être de la noblesse, comme l'ancienne constitution l'a déjà prescrit; de plus, on élèvera à ces fonctions des personnes liées de parenté avec des familles de religion romaine, car leurs largesses en faveur de celles-ci les

się w successyi. Nad to, my i successorowie nasi nigdy nie mamy dopuszczać biskupom ruskim mieszczenia się w senacie, żebuz swemu obrządkowi nie czynili powagi; o promocyą swoich Rusinow nie staral się; dustyngwowanych i wziętych w oyczyznie osob nie iednali sobie przyiazni; a naybardziej, co do terazniejszey sציąga się materyi, żeby i myślą tego nie dociekli, co względem ich i całej Rusi, w subtelnosci projektować się y wykonywać będzie.

Po szoste. Ichmosć wielebni biskupi nasi wszyscy w popolitości, wziąwszy się, iak mowią, za ręce, mają to powoli, z usilnym wykonywać staraniem, ażeby władykowie suffraganow tylko tytuł mieli, pod taką dependencyą i zwierzchnością zostaiąc; ażeby oni i ich popi od naszych prałatow wizytowani, a w nieprzystoynosci publicznie karani, i w zabobonach swych przestrzegani byli. Tak bowiem władykowie przeciw się wszystkiemu tyle nie będą mieli mocy, i popolstwo przyuczone do zwierzchności rzymskiey, łatwiey się w czasie do odstąpienia nayessencjonalniejszych swoich nakłoni obrządkow.

Po siodme. Popi iak naywięksi są czasow naszych prostacy, w niczem nie biegli, nieukowie, i takimi iezeli na zawsze zostaną, nie będzie to przeszkadzać, ale owszem dopomagać do łatwiejszego wykonania skutkiem projektu tego. Wniedoskonalości bowiem i niewiadomości będąc, ani początku swoich obrządkow, od kogo i kiedy postanowione, wiedzieć, ani przyczyn, dla ktorych są do kościoła ruskiego wprowadzone, poznawac, ani ludzi, że te prawdziwie od świętych oycow greckich pochodzą, nauczać, ani jasnie i dowodnie, że są w niczem nie

empêcheront, leur vie durant, d'accumuler de grandes richesses, et ce qu'ils laisseront après leur mort retournera, par droit de succession, aux Polonais et non aux Russes. De plus, nous et nos successeurs ne devons jamais permettre que les évêques russes siègent au Sénat, afin qu'ils ne soient pas en mesure de témoigner de considération à leur rite, de s'employer à avancer les Russes, ou de se concilier l'amitié des personnes distinguées et influentes dans notre patrie ; afin surtout, quant à l'objet qui nous occupe, qu'ils ne puissent même pas soupçonner les combinaisons habiles projetées et mises à exécution contre eux et contre la Russie en général.

Sixièmement. Leurs éminences les évêques nationaux se donnant tous, pour ainsi dire, la main, devront poser pour but de tous leurs efforts de réduire graduellement les prélats russes à n'avoir plus que le titre de vicaires, à être sous leur dépendance et contrôle, à subir leurs visites, et à être condamnés, en cas de fautes, à des châtimens publics et à des réprimandes motivées par leurs superstitions. De cette manière les prélats russes n'auront plus les moyens de contrecarrer nos projets, et le peuple, accoutumé à la supériorité romaine, sera disposé, avec le temps, à renoncer plus facilement à ses rites essentiels.

Septièmement. De nos jours les prêtres russes sont plongés dans l'ignorance, privés de toute éducation et dépourvus d'instruction, et s'ils restent toujours dans cet état, cela ne sera pas un mal ; au contraire, cela ne contribuera qu'à faciliter le succès de nos projets. Sans instruction, sans lumières, ils seront hors d'état de savoir l'origine de leurs rites, ils ne pourront pas se rendre compte par qui et quand ces cérémonies ont été instituées, pour quelles raisons elles font partie du culte russe ; ils seront hors d'état de démontrer clairement au peuple que c'est

odmienione i niezabobonne, probować, ani nakoniec ich zniesieniu sprzeciwić się rozumnie nie będą mogli. Do utrzymania zaś ich, arcy nam potrzebnego, w tej grubey ciemności, srodek nayskuteczniejszy rozumiem być ubostwo, w którym iak dotąd zostawali, tak z niego i nie wydobędą się nigdy, iezeli z nimi w ten sposob postąpiemy sobie.

Nayprzod tedy trzeba, żeby kollatorowie żadnych nie czynili dla cerkwi funduszow i żadnych nie dawali erekcyi, z przyczyny, że każdy święący się na popa musi sobie grunt ten kupić, dla żywienia siebie i familii, ktorego używał iego antecessor, ani tak przedaiący podpadać będą simonii, jak mie teologowie nasi nauczyli.

Po wtore: iezeli sie, gdzie dawne znajdują erekcyje, to w takich miejscach od mających się święcić, mający ius praesentandi, przy daniu prezenty mogą brać pieniądze bez żadnego skrupulu, nie za prezenty (żeby nie było iakie rzeczy Bogu poświęconych przedanie), ale żeby zaraz w początku zostawić popka w niedostatku, aby sobie książek zabobonnych i schyzmatyckich nie miał za co kupić.

W daney zaś prezencie nie mają się wyrażać grunta specific, gdyżby takie prezenty za erekcyje stanęły, ani też wszystkie wolności, iakie mają nasi księża; dosyć będzie w ten sposob, iak mi się zdarzyło czytać pewną kopią: «Ja NN prezentuję NN, uwalniając od wszelkich powinności dworskich, podróżczyzny i t. d. Tak to rozumnie niesmiertelney godni chwały polacy starzy, przodkowie nasi czynili; dla tegoż iezeli nie więcej, to rownie, albo mało co mniej z popa, iak i z chłopca profitowali. Niegodziło się bowiem nigdzie popkowi brać wódki, tylko u żyda arendarza, którą gdy żyd na drodze przeiowski wytrząsł, albo w domu znalazł, z kąd inąd przywiezioną, wołow zaraz

en effet aux saints-pères grecs qu'elles remontent, qu'elles n'ont pas été dénaturées et qu'elles sont exemptes de superstition ; enfin, il leur sera impossible de s'armer de bonnes raisons, pour s'opposer à leur entière abolition. Le moyen le plus efficace de les maintenir dans cette profonde ignorance, si favorable à nos vues, c'est, à mon sens, la pauvreté qui a pesé sur eux jusqu'à-présent, et dont ils ne sortiront jamais, si nous agissons à leur égard de la manière suivante :

D'abord les collateurs ne doivent point créer de fondations pour les églises, ni doter celles-ci de biens-fonds : tout nouveau prêtre sera obligé, pour son entretien et celui de sa famille, d'acheter le terrain dont jouissait son devancier. Nos théologiens m'ont appris qu'en ce cas le vendeur ne se rend pas coupable de simonie.

Ensuite, dans les lieux où il existe des fondations, celui qui a le droit de présentation (*jus præsentandi*) peut, sans aucun scrupule, se faire payer par celui qui veut être ordonné prêtre, et cela non pour la présentation, car ce serait, pour ainsi dire, vendre ce qui est consacré à Dieu, mais pour mettre le prêtre aussitôt et dès le commencement dans l'impossibilité de s'acheter des livres superstitieux et schismatiques.

Lorsque l'acte de présentation sera dressé, on n'y mentionnera pas en détail le terrain et toutes les franchises dont jouissent nos prêtres ; il suffira de dire ce que j'ai eu occasion de lire dans une copie : « Moi, N. N., je présente N. N. en le dispensant de toute redevance seigneuriale, de toute corvée de transport, etc. » Telle était la sagesse des Polonais, nos ancêtres, dignes d'une gloire impérissable. De cette manière les prêtres russes étaient pour eux une source de revenus sinon plus considérables, du moins équivalents ou de fort peu inférieurs à ceux que l'on tirait du paysan. Le prêtre russe n'avait pas le droit d'acheter son eau-de-vie ailleurs que chez le fermier juif ; en

parę z obory popowej wyprowadzał. Niewolno było zemlec, tylko w wyznaczonym sobie młynie: którą ustanowę, gdyby popek przestąpił, żyd odbiwszy komore, lub spizarnie, mąkę i wszystkie legominy zabierał. Temi i tym podobnemi srodkami nasi przodkowie wiele schyzmatyków do iedności kosciola przymusili, iakich i my używając, resztę, da Bóg, poczyniemy unitami, a potem wszystkich na rzymskich przerobiemy katolików.

Będzie i to sprawie naszej pomagać wiele, iezeli popom poddanych naszych zdzierać i z nich wspomagać się nie pozwolimy. W szczegolności tedy ekonomowie i administratorowie dobr, iezeli śmierć kogo do innego przeniesie życia, powinni będą do siebie successorow zawołać zmarłego gospodarza, i naznaczyć im, co od pochowania zapłacić mają; a gdy pop wyznaczoną kwotę kontentować się nie będzie i zmarłego pogrzebać nie zechce, niech gromada do iego rezydencyi zanieśie trupa. Tak i od innych administrowania sacramentow cenę popowi dwor naznaczać powinien. Co gdy skutek swój weźmie, przeszkodziemy popom, że koni, wolow, krow, ruchomosci legowanych, a czasem y wymogłych od chłopow brać nie będą; przeszkodziemy wszelkim ich wyderkaffom i zdzierstwom, tak za sacramenta, jako i za zmyślone ich sacramentalia; a tem samem zostawiemy ich w takim niedostatku, że i sukni przystoynnej, tem bardziej pyszney sprawiać za co nie będą mieli; coż dopiero w potrzebie opatrzywać się w książki, albo, co większa, dzieciom swoim dawać (dobrą) edukacją? bo na tych wyderkaffach i na pracy rąk wszelkie ich dochody, fundusze i wszelkie do życia zostaią sposoby. W pospolitości zaś wszyscy mamy się starać na seymach, i podać ten ichmościom wielebny bisku-

cas de contravention , si le juif découvrait de l'eau-de-vie de contrebande sur le grand chemin, s'il en trouvait dans la maison du prêtre, il enlevait aussitôt une paire de bœufs de chez le délinquant. Le prêtre ne pouvait moudre son blé que dans un moulin désigné, et s'il enfreignait ce règlement, le juif brisait les serrures du grenier ou du hangar, et saisissait la farine et tous les légumes. Par ces moyens et d'autres semblables nos ancêtres ont imposé à un grand nombre de schismatiques l'unité de religion, et nous, s'il plaît à Dieu, en suivant cet exemple, nous convertirons le reste d'abord à l'union, ensuite nous ferons d'eux tous des catholiques-romains.

Nous contribuerons également au succès de notre cause si nous empêchons les prêtres russes de pressurer nos paysans, et de s'enrichir à leurs dépens. A cette fin, il importe surtout que dans les cas de décès les économes et les administrateurs des biens fassent venir les héritiers du défunt et leur fixent la somme à payer pour l'enterrement ; si le prêtre ne se contente pas de la rémunération désignée et se refuse à enterrer le mort, la commune fera porter le cadavre chez le prêtre récalcitrant. De même le propriétaire devra fixer au prêtre les rétributions à prélever pour l'administration des autres sacrements. En suivant cette voie, nous empêcherons le prêtre de se faire donner des chevaux, des bœufs, des vaches et autres valeurs, qui leur seraient léguées, et que souvent ils obtiennent des paysans par contrainte ; nous mettrons un terme à toutes leurs exactions et prélèvements forcés, tant pour les sacrements que pour leurs cérémonies imaginaires, et en même temps nous les réduirons à une telle misère, qu'ils ne pourront pas même se procurer d'habits convenables, et à plus forte raison de beaux vêtements. Que leur restera-t-il après cela pour se fournir de livres, et ce qui est plus important, pour donner à leurs enfants une éducation convenable ? Tous leurs revenus, tous leurs fonds, tous leurs

• pom naszym proiekt, ażeby synodaliter, co od którego sacramentu każdy płacić ma postanowili, i obowiązali episkopow, ażeby protopopow, czyli namiestnikow obwieścili, jaką się kwotą i za co, ma i powinien pop kontentować. Temi tedy postępując sposobami, w pożytecznym nam, a Rusinom nieznośnym ubostwie utrzymamy popow, i nad to ieszcze zjednamy ku sobie, przez te pobłażania przychilność, a ku popom nienawiść chłopow naszych, i łatwiey ich przychilnych na swojey, kiedy zechcemy obaczemy stronie.

Po osme. Familie popow maia być ze wszystkim do zwierzchności dworskiej pociągane, i za najmnieysze wykroczenie, lub sprzeciwienie sie, dla większego ich ponizenia, surowiey karane. Tudzież ogłaszać potrzeba, że synowie każdego popa, wulgó popowicze zwani, oprócz iednego, który na mieyscu oycy swego ma być popem, od poddaństwa nie są wolni; że nie maia w miastach wolnych osiadać, ani też z iednego mieysca na drugie przenosić się. Gdy zaś rozumnymi stawszy się, wiary tym zwyczajnym, bezfundamentalnym powieściom dawać nie będą; będzie należało postanowić konstytucyą (pod pretextem jakoby pociągania ich do cwiczenia się w naukach), naprzykład taką: którzy z popowiczow nie będą doskonale uczeni, niech będą wiecznymi panow swoich poddanemi. Że zaś maia wstęp wolny do szkół naszych publicznych, jak wszystkie dzieci szlacheckie, więc szlachta ma ich przesladować. Oycowie nieznacznie podadzą na to sposob, w czem nauczyciele, iako rozumni (wiem bo i sam doswiadczyłem), nie tylko dysy-

moyens d'existence ne consistent que dans ces exactions. Lors des diètes il faudra soumettre à nos évêques le projet de déterminer synodalement la somme payable pour l'administration de chaque sacrement ; leurs éminences obligeront ensuite les évêques russes à signifier aux archiprêtres ou aux vicaires le montant de la somme dont le prêtre aura à se contenter dans chaque cas. Par ces procédés nous maintiendrons les prêtres russes dans un état de pauvreté qui, utile à nos intérêts, sera intolérable pour les Russes. De plus, notre condescendance à l'égard de nos paysans nous conciliera leur attachement et fera simultanément naître chez eux l'aversion des prêtres russes. De cette façon, les paysans seront plus facilement amenés à se ranger de notre côté, toutes les fois que nous le voudrons.

Huitièmement. Les familles des prêtres doivent être placées en tout sous l'autorité du propriétaire, et afin de les humilier davantage, on les punira sévèrement pour la moindre faute ou désobéissance. De plus, il faudra répandre le bruit que les fils de chaque prêtre, communément désignés sous le nom de «popoviczi,» ne sortent pas de l'état de paysans, à l'exception de celui qui est destiné à remplacer son père dans l'état de prêtre, et qu'ils n'ont pas le droit de se fixer dans les villes libres (*), ou de se déplacer à leur gré. Dans le cas où ils ne prêtraient pas foi à ces bruits sans fondement, mais machinalement répétés par beaucoup de monde, on mettrait en vigueur un règlement qui, sous prétexte de les obliger à s'exercer dans les sciences, ordonnerait par exemple, que ceux des «popoviczi» qui ne seraient pas assez instruits, resteraient pour toujours serfs de leurs seigneurs. Or, comme ils ont libre accès à nos écoles publiques, sur le même pied que les enfants des nobles, la noblesse s'appliquera à les persécuter. Les pères en fourniront les moyens, sans

(*) Les villes de l'état, c'est-à-dire celles qui n'appartiennent ni au clergé, ni à des particuliers.

mulować będą, ale nawet i sami przesładowac będą. Niech zaś nikt nie sądzi za rzecz przyzwoitą wszystkim im szkół zabraniać, z przyczyn: 1) że szlachetne dzieci, jak zwyczaj bywa, w buyney młodości pobłądziwszy w czem i wykroczywszy, błąd i wykroczenie będą mogli złożyć na Rusinow. 2) że Rusnakowie, od księży naszych dobrze oświeceni, lud bardziey w tym objaśniać będą: że rzymskie sacramenta są także ważne iako i ruskie; że się te obrządki ieden drugiemu nie przeciwią; że wiara rzymska z grecką iedna. Co wszystko w czasie do łatwiejszego upartych umysłów ruskich nakłonienia pomodz może.

Po dziewiąte. Jeżeliby zaś, *fato aliquo*, czego się nie spodziewam, Rusnacy przyszli do należytey doskonałości; w ten sposob zda się nam z niemi postąpić, to iest: wmawiać tych, którzy chcą bydź w stanie duchownym, ażeby bezzenne prowadzili życie, i czynić im zacnieysze nad innych uszanowanie, większe dawać wolności, pomnażać dochody i t. d. A gdy tak wszyscy zabierający się do kaptaństwa bezzennego chwycą się życia, pod ten czas zupełny zamysłów naszych odbierzemy skutek. Albowiem kiedy bezzenni popi umierać będą, zbędzie na takich, którzyby ich zastępowali mieysca: chłopskim synom zabronimy uczyć się, popowiczow nie będzie, szlachty też nizkicy mało, i to prostota; przyidzie tedy na to, że obrządku naszego rzymskiego plebanow naznaczać będziemy. Więcey też nam niepotrzeba.

Po dziesiąte. Naybardziey z siebie uparci, i drugich w uporze utrzymują Rusnacy de plebe, piśma swoje czytać umięący: znieść tedy w nich przyczynę uporu, a tak i upor sam ustać

qu'il y paraisse, et les maîtres pourvus d'intelligence, non seulement fermeront les yeux, mais (je le sais par expérience) se mettront eux-mêmes de la partie. Ainsi donc, que l'on ne croie pas qu'il soit opportun de leur interdire à tous l'accès de nos écoles; en effet: 1) les enfants des nobles, comme cela arrive, ayant commis dans la fougue de la jeunesse quelque délit ou transgression, pourraient les faire retomber sur les Russes; 2) ceux des Russes qui auraient reçu de nos prêtres une instruction convenable, n'en seront que plus capables de faire comprendre au peuple, que les sacrements romains sont tout aussi efficaces que les sacrements russes, que les deux rites ne sont pas contraires l'un à l'autre; que la religion romaine ne fait qu'un avec la religion grecque. Avec le temps tout cela contribuera à fléchir plus facilement l'obstination des esprits russes.

Neuvièmement. Si toutefois, par quelque fatalité que je ne prévois pas, les Russes parvenaient à acquérir une véritable instruction, il conviendrait d'en agir avec eux de la manière suivante: persuader à ceux qui désirent se consacrer à l'état ecclésiastique de se vouer au célibat; leur témoigner en ce cas plus d'égards, leur accorder plus de privilèges, augmenter leurs revenus, etc. Dès le moment que tous ceux qui prétendent à la prêtrise renonceront au mariage, nous aurons atteint le but que nous nous étions proposé. En effet, à la mort des prêtres célibataires il n'y aura personne pour les remplacer: défense aura été faite aux paysans de s'instruire, de «popowiczi» il n'y en aura plus, la petite noblesse de rite grec étant fort peu nombreuse et avec cela ignorante; finalement, les choses en viendront au point, que nous nommerons des plébans de notre confession. Il ne nous en faut pas davantage.

Dixièmement. Dans la basse classe russe, ceux qui savent lire leurs écritures sont les plus opiniâtres et ils maintiennent les autres dans l'obstination. Ecartons les sources de cette tena-

musi. W czem łatwo sobie poradziemy polacy, kiedy zabro- niemy uczyć się po szkołach przy cerkwiach będących chłop- skim synom. Z czego nietylko wyrażony pożytek mieć bę- dziemy, ale nad to tym sposobem uchronimy się szkody, którą częstokroć w poddanych ponosić musimy. Wyuczony bowiem chłopiec w prostej wiesniackiej szkole, z pod własnego pana o mil kilkadziesiąt uciekając, wolności szuka; na co wojewodztwa Ruskie, Wołyńskie, Podolskie i Braclawskie z ziemiami do siebie przyległemi użalają się. Powinniby tedy w instruktarzach swoich ekonomowie i administratorowie mieć zalecenie pilnego prze- strzegania, ażeby się chłopskie dzieci nie do ksiązek, lecz do pługa, sochi, radła, cepa przyzwyczaili.

Po iedynaste. Dla łatwiejszego potępienia w czasie Rusna- kow, wszystkie trafiające się w obrządkach ich nieprzyzwoitości, zelżywe słowa i postępowania przeciw rzymianom, częste po- pop historye (a ktore między tak wielką ich liczbą znaleźć nie trudno) w osobny regestr zanotować by należało, ażeby, gdy ten proiekt do swego skutku przychodzić będzie, świat widział słuszne przyczyny tej czynności polakow. Gdy by zaś na tych prawdziwych tłumiących Rusinow zbywało zarzutach (co między najmędrszym nawet i najlepszym bydź nie może ludem), sku- teczna będzie na poparcie zamysłów naszych, pięknie ułożone na nich rozgłosić fikcye; a skuteczniejsza ieszcze, pod popow ba i samych ich władykow imieniem, stosując się do przyzwoi- tości czasu, szkodliwe rzeczypospolitey, szkodliwe imieniu polskiemu, szkodliwe wierze katolickiej rozrzucić sekretnie ruskie pisma. Byłoby to wielkim swoich czasow na zniesienie w Polszcze greckiej religii dokumentem, i mocnym tak stanu

cité et celle-ci disparaîtra d'elle-même. Nous, Polonais, nous avancerons facilement nos affaires, si nous défendons aux enfants des paysans de s'instruire dans les écoles attachées aux  glises. Par ce moyen, non seulement nous parviendrons au but que nous venons de mentionner, mais encore nous nous préservons des dommages que souvent nos serfs nous causent. En effet, le paysan, après s'être instruit dans une simple  cole de village, quitte son propriétaire et s'en va à plusieurs dizaines de milles chercher la liberté; c'est ce dont se plaignent les voievodies de Russie, de Wolhynie, de Podolie et de Bratslav, ainsi que les districts qui en dépendent. Il est donc essentiel d'insérer dans les instructions aux économistes et aux administrateurs la clause, qu'ils aient à veiller avec le plus grand soin à ce que les fils des paysans s'habituent non aux livres, mais à la charrue, au soc, au labour et au fléau.

Onzi mement. Pour venir plus aisément à bout des Russes, il serait nécessaire de noter dans un régistre spécial, tout ce qu'il se passe d'inconvenant dans leurs rites, les paroles et actes hostiles aux romains, les aventures des prêtres (dont la classe est assez nombreuse pour qu'il ne soit pas difficile de trouver de quoi remplir ces r gistres). Lorsque notre projet sera définitivement mis à exécution, tout cela justifiera aux yeux du monde entier les procédés des Polonais à l'égard des Russes. Dans le cas où il n'y aurait pas de reproches fondés à adresser aux Russes (chose impossible d'ailleurs même chez le peuple le plus sage et le meilleur), il serait utile, pour le succès de notre plan, de propager des fictions habilement combinées contre eux; il serait encore plus utile de répandre secrètement, en se conformant aux convenances du moment et sous le nom des pr tres russes et même de leurs prélats, des ouvrages russes, hostiles à la république, hostiles au nom polonais et à la religion catho-

duchownego, iako i świeckiego, tak senatorów, jako i rycerstwa, do wykonania zbawienego dzieła zachęceniem.

Po dwunaste. Po uczynionych tych przez czas umiarkowany przygotowaniach, rzeczy nie mają się czynić raptownie, nie wszędzie razem, owszem, ani na wielu miejscach. Potrzeba zacząć w zakątkach kraioy, gdzie więcej katolików jak rusinow, a zacząć nie bez przyczyn: zadając, na przykład, popom złe życie, gorszące obyczaje, nieumiejętność, albo niepilność w nauczaniu wiary, niedbalstwo w administrowaniu do zbawienia potrzebnych sakramentow, i inne tym podobne absurda. A tak powoli, rostopnie i mądrze, gdy na niektórych miejscach już to zachęceniem, już zdradą, postrachem, rusnakow przemienimy na rzymian, poidzie in praejudicium, że za łaską Boga, kray cały w rzymskie, z wszystkich pożądaniem, zakwitnie obrządku.

Po trzynaste. Że zaś lud ukraiński, podolski i wołyński przy swoiey obstaiać wierze, gotow podjąć rebellią; w takowych przypadkach, jeżeli łatwo wyzabijać nie będzie można, ani też małością polskich powstrzymać buntuiących się, odzalaować powinna rzeczpospolita tey szkody: wszystkich takowych zelantow tatarom oddać na usługi, prędko ich jak swoich schwytaią; a kray pozostały ludem polskim i mazowieckim osadzić. Ani tu sądzić należy, żeby Moskwa za rusnakami, kiedy już unitami zostaną, miała się interessować. Wiedzieć bowiem potrzeba, że unitow w większey, iak nas mają nienawiści, i radziby ich za odstąpienie schyzmy w naywiększym widzieć nieszczęściu. Ale choć by i przychilna była unitom Moskwa, taką ją, jak zechcemy, dla nich uczynić możemy.

lique. Ce serait en son temps un argument décisif pour abolir en Pologne la religion grecque, un mobile puissant pour l'état ecclésiastique, comme pour les laïques, pour les sénateurs, comme pour la noblesse, qui les pousserait à accomplir cette œuvre salutaire.

Douzièmement. Lorsqu'on aura tout préparé pour un terme fixé d'avance, on n'abordera pas la chose elle-même brusquement, partout ou même en beaucoup d'endroits à la fois. On commencera par ces localités obscures où il y a plus de catholiques que de Russes, et on ne commencera pas sans donner de raisons; par exemple, on imputera aux prêtres russes leur mauvais genre de vie, leurs mœurs corrompues, leur ignorance, leur incurie dans l'enseignement de la religion, leur peu de soin à administrer les sacrements nécessaires au salut, et d'autres absurdités pareilles. De cette façon nous avons lieu d'espérer, que lorsque avec patience, prudence et sagesse nous aurons attiré les Russes du côté des Romains, ici par la persuasion, là par la ruse ou la crainte, les rites romains fleuriront par tout le pays, à la satisfaction de tous.

Treizièmement. Comme le peuple de l'Ukraine, de la Podolie et de la Wolhynie, fidèle à sa foi, est prêt à se soulever, dans le cas où il serait difficile d'exterminer les rebelles, et où le nombre des Polonais serait insuffisant pour les comprimer, la république ne devrait pas reculer devant le sacrifice, suivant: qu'elle abandonne tous ces zéloteurs aux Tatares; ceux-ci s'en empareront aussitôt, comme de leur bien, et le pays qu'ils auraient évacué, on le peuplerait de Polonais et de Mazoviens. Il ne faut pas croire que la Moscovie s'intéresserait aux Russes qui auraient déjà embrassé l'union. Ceux-ci, il faut le savoir, lui sont encore plus odieux que nous autres: vu que les uniates ont renoncé au schisme, les Moscovites seraient charmés de les voir en proie aux plus grandes calamités. D'ailleurs, quand même

Temi tedy i tym podobnemi stopniami z rusnakami postępując, ten niewątpliwy w czasie odbierzemy pożytek, że lud królestwa polskiego w zobopolney miłości, zgodzie i iedności zostawać będzie; że polska szanowniejsza, mocniejsza i postronnym straszniejsza stanie się; że religia rzymska katolicka więcej, jak mił 160 wszerej i wzdłuż zakwitnie; słowem, że wszyscy mocni i ocaleni zostaniemy.

Tu przy końcu i te maxyme uważamy, że jako Ruś w swoim zostawiona obrządku, lub za oderwaniem się od moskiewskiej schyzmy, lub za powrocciem do teyże, zdałaby się grozić upadkiem Polsce; tak gdy ją przemieniemy na rzymian, odbierzemy nayprzod nadzieję moskałom jey odzyskania; potem scisle z nami złączoną, uczyniemy Moskwie nieprzyjazną. Co day Boże. Amen.

Supplementum ad historica Russiae monumenta ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta et a collegio archeographico edita Petropoli. 1848 pag. 221.

XXIV.

Письмо къ униатскому митрополиту Флоріану Гребницкому его повѣреннаго въ дѣлахъ въ Римѣ Ясона Смогоржевскаго. 1753 г.

Illissime, excellissime, rissime dne prone collissime! Przed rozjechaniem się kardynałów y prałatów tuteyszych na zwyczajną villagiaturę, nie omieszkałem dopraszać się o resolucyę interesu naszego super transitu, jakoż I. W. I. X. Mikołaj Lercari sekre-

la Moscovie serait bien disposée pour les uniates, nous pouvons toujours la disposer à leur égard selon nos vues.

En usant à l'égard des Russes de ces procédés et d'autres semblables, nous obtiendrons l'avantage certain, que le peuple du royaume de Pologne vivra au sein d'une affection mutuelle, dans la concorde et dans l'union, que la Pologne sera plus considérée, plus puissante, plus redoutable à ses voisins, que la religion catholique fleurira sur un espace de plus de 160 milles en long comme en large, en un mot, que nous formerons tous un peuple plus fort et mieux garanti dans son unité.

Pour terminer, rappelons ce principe, que d'un côté la Russie, en conservant son culte, qu'elle soit séparée du culte moscovite ou qu'elle y revienne, sera toujours un danger menaçant pour la Pologne; de l'autre, qu'en la convertissant à la religion romaine, nous enlevons d'avance aux Moscovites tout espoir de la recouvrer: si nous la lions plus étroitement à nos destinées, nous la rendrons hostile aux Moscovites. Plaise à Dieu qu'il en soit ainsi. Amen.

Supplementum ad historica Russiae monumenta ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta et a collegio archeographico edita Petropoli. 1848. pag. 221.

XXIV.

**Lettre adressée au métropolitain uniate Florian Hrebniński,
par son chargé d'affaires à Rome, Iason Smogorjevski.
L'an 1753.**

Monseigneur! Avant l'époque où les cardinaux et les prélats d'ici se rendent ordinairement à la campagne, j'ai tâché d'obtenir une décision relative aux conversions (des uniates au catholicisme, que les adhérents de l'union désiraient faire inter-